

## INLEIDING

*Het plotsklaps opborrelen of uitsijpelen van grondwater heeft altijd tot de verbeelding van de mens gesproken. In Zuid-Limburg is dit op zo'n 750 plekken het geval. Indien het water zijn weg voortzet als beekje spreken we van een bron. Voor de mens zijn deze bronnen altijd favoriete plekken geweest. Hier was altijd vers water aanwezig. Het kon gebruikt worden voor drinkwater, voor het vee, maar ook als spoelwaterreservoir.*

### 1.

Xanthe woonde in een gewoon huis, met een gewoon dak en een gewone tuin in de Groenstraat te Gulpen waarover werd gezegd: Reeds in de Romeinse tijd schijnt Gulpen bewoning te hebben gekend. Diverse oudheidkundige vondsten als resten van een Gallo-Romeins tempeltje, glasscherven, stukken aardewerk en munten duiden erop dat op de plek van het huidige Gulpen een nederzetting van de Romeinen heeft bestaan, volgens bepaalde archeologen in de vorm van een villa. Dit is een allerm minst vermetele veronderstelling, omdat het Gulpen uit de oudheid kon bogen op een strategisch ideale situering in het driestromengebied van Geul, Gulp en

Eyserbeek. Gulpen is ontstaan op een kruispunt van oude wegen én op een punt waar verschillende rivierdalen (Geul, Gulp, Eyserbeek) bij elkaar komen. De belangrijkste weg van Boulogne sur Mer (Gesoriacum) aan de Franse kust naar het Duitse Keulen. In Maastricht splitste de weg zich via Gulpen naar Aken (Aque Granni). In Gulpen kruiste deze weg die van Visé (Viosato) naar Heerlen. Dat er in Gulpen al in de Romeinse tijd sprake was van bewoning, blijkt uit Romeinse vondsten. Bij de aanleg van de tramlijn Maastricht naar Gulpen in 1922 werden een aantal graftombes gevonden. Daarna volgden opgravingen in 1931 en 1942. Hierbij werd toen het oudste bekende religieus erfgoed bij Gulpen gevonden: de restanten van een Romeins tempeltje van ongeveer 10 x 10 meter. Dit bouwwerk werd later geïnterpreteerd als een Romeins bronheilighdom. Oorspronkelijk was de naam Kampborn, later spreekt men van Godenbron. Bij de ingang hiervan vond men resten van drie kolommen; achterin was een verhoging voor een godenbeeld. De restanten van dit tempeltje lagen onder aan de helling bij Berghem, achter Kasteel Neubourg. Romeinse tempels zijn heel spaarzaam teruggevonden: behalve te Maastricht ook nog aan de samenvloeiing van de Maas en de Roer te Roermond (ter ere van de Godin Rura) en verder te

Ravensbosch-Valkenburg en te Gulpen. Op het platteland schijnt de bevolking de inheemse, meest vrouwelijke, Keltische Goden trouw te zijn gebleven.

Er was een druk verkeer tussen de in deze regio toonaangevende steden Aken en Luik. De grote weg die over Nyswiller, Gulpen, 's Gravenvoeren, Berneau, Visé naar Luik liep werd in de middeleeuwen 'Via Regalis' (Koningsweg) of 'Via Imperialis' (Keizersweg) genoemd.

Gulpen dankt zijn naam waarschijnlijk aan de Romeinen, die er een nederzetting stichtten en die de namen Gula (Geul) en Ulpia (Gulp) samensmolten tot Galopia. De oudste naamsvermelding van Gulpen dateert van 1161.

Deze komt uit een akte van de abdij in het Belgisch-Limburgse St. Truiden en staat daar vermeld als 'Golepe'.

Kort na 600 bouwde men iets ten noorden van de huidige dorpskern een Karolingische palissanderburcht. Met het doorgraven van een uitloper van de Dolsberg ontstond hier een zogeheten 'Abschnittsmotte', de Burggraaf genaamd.

Rond 1288 werd deze motte verlaten voor de zuidelijker gelegen Nuwenberghe, een voorganger van de latere zetel van de heerlijkheid: kasteel Neubourg.

De monumentale beukenlaan van circa 1000 m voert van de Rijksweg naar het kasteel Neubourg. Het oorspronkelijke kasteel Nuwenberghe dateert uit de 13<sup>e</sup> eeuw. Het werd toen verplaatst van de noordkant van Gulpen (de 'Burggraaf') naar deze plaats. Vandaar ook de naam 'Nieuwenberg' of Neubourg. In het begin van de 14<sup>e</sup> eeuw werd het kasteel 100 m noordelijk verplaatst naar daar waar het nu staat. Van het eind van de 14<sup>e</sup> eeuw tot het begin van de 18<sup>e</sup> eeuw was het kasteel in het bezit van de adellijke familie van Eynatten.

De noordelijke en westelijke buitengevels van de voorhof dateren uit de 15<sup>e</sup> eeuw en zijn nog voorzien van oorspronkelijke vensters. De westelijke gevel bevat ook nog schietgaten, evenals de torens van de hoeve.

In 1732 kocht Graaf Ferdinand von Plettenberg, Graaf van Wittem het kasteel. Hij liet in 1734 de noordvleugel verbouwen in Lodewijk XV stijl. Het kasteel kreeg toen grotendeels zijn tegenwoordige uiterlijk.

De toren van de oude H.H. Petrus en Hubertuskerk op de Beversberg is een gedrongen bouwwerk met tentdak, opgetrokken uit veldkeien en brokken kalksteen. De onderbouw stamt mogelijk uit de 11<sup>e</sup> eeuw, verhogingen volgden in

de 13<sup>e</sup> en de 16<sup>e</sup> eeuw. De toren werd in 1845 met toevoegingen in baksteen hersteld.

Deze oude toren is, zoals gezegd, het enige dat is overgebleven van de vroegere parochiekerk. In 1573 werd de kerk verwoest door soldaten van Lodewijk van Nassau. Frans van Eynatten, heer van Neubourg, liet de kerk 40 jaar later, in 1613, herbouwen tegen de restanten van de oude toren. In 1845 vonden er herstellingswerken plaats aan de toren. Na de bouw van een nieuwe kerk, dichterbij het centrum van het dorp, werd de oude in 1924 afgebroken. Alleen de toren bleef staan. Tegen de toren staat de voormalige pastorie, een wit gepleisterd pand uit 1723 (jaartalankers) <sup>1</sup>.

Het enige wat opviel was haar vuurrode Triumph Spitfire waar ze instapte op weg om de Rijksweg te volgen, via Margraten en Cadier en Keer naar Maastricht. Hier ging ze naar het station wachtend op haar afspraak.

2.

Zachtjes zoemde de trein voort. Met overal bloeiende magnolia's. Niemand die op of omkeek, de meeste mensen waren bezig met hun mobieltje of smartphone. Ze zaten te twitteren of te facebooken, of misschien gewoon een spelletje te

spelen. Ze kwamen langs Echt, langs de Doort. In de middeleeuwen bevond zich tussen de Kaanjelbeek en het bos een leengoed genaamd 'Den Hof in de Doire'. Uit de middeleeuwen stammen de woorden 'Dorent' en 'Doren'. Doort betekend eigenlijk Dorenbosch, een plaats die begroeid is met doornachtige heesters en struiken. Naast het bos en de graslanden bepalen ook de verschillende kleiputten het landschap van de Doort. Tussen 1920 en 1960 ontstonden een tiental putten in de onmiddellijke omgeving ten gevolge van de kleiwinning voor de Echter pannenindustrie. Dit worden tichelgaten genoemd.

De trein zoefde langs Nieuwstadt. In een akte, opgemaakt op 3 augustus 1277, wordt Nieuwstadt voor het eerst op papier genoemd als 'Nove Ville apud Elsene' (ook wel Helsene of Helsena) hetgeen betekent 'Nieuwe stad aan (of op) Elsene'. Er is een theorie dat ooit in een ver verleden een dorp of nederzetting 'Elsene' is verwoest door brand of geweld, en daarna geheel naast de oude resten is herbouwd en vervolgens dus 'Nieuwe Stad' is genoemd. In genoemde akte staat dat Hendrik III van Gelre, Heer van Montfort, zijn bezit: 'kasteel Montfort en enige andere plaatsen met onder meer Nieuwstadt', bij erfenis overdraagt zijn neef Marnix I van Gelre.

Het 13<sup>e</sup> eeuwse stratenplan is bewaard gebleven. Van de grachten en van de wallen is niet zoveel meer te zien, maar een van de plekken waar het deze wel te zien zijn, is de open ruimte rond Huis Witham. Van de veldzijde gezien vormt deze ruimte de zuidrand van de stad Nieuwstadt. Het huis werd rond 1700 gebouwd op de restanten van een ouder kasteel uit 1444, beleend door Frederik, heer van Wittem. De naam van het kasteel is van deze familie afgeleid. Het huidige gebouw is een rechthoekig witgeschilderde herenhuis, opgetrokken uit baksteen. Het heeft drie woonlagen boven een hoog souterrain en is bedekt met een hoog ingesnoerd schilddak. Anthe had zich goed ingelezen.

Verder zag Anthe het kleine zaalkerkje van Millen in de verte. De meest westelijke kerk van Duitsland.

‘Dat is al Duitsland’, zei hij, ‘zo smal is het hier.’ De trein kwam piepend tot stilstand en het was tijd om uit te stappen: station Sittard. ‘Het zwembad’. Aan de overkant lag het Transferium. De trein vertrok tegenover de blokkendozen van het DSM-gebouw vervolgens kwam er een rangeerterrein. Het naakte Fortunastadion en het Orbis Medisch centrum. Via het scheefgebouwde kantoor van het LIOF kwam hij bij de kleine

huisjes in Lutterade met een gebouw dat de naam 'De Graal' droeg. Naderhand wist hij dat hier een huishoudschool had gelegen met deze naam. Nu was het een kinderdagverblijf. Via het grote DSM-complex en de olie-opslagtanks van Sabic zag hij de berkenbomen in een gele gloed. Nog even dan zou de winter invallen. Uiteindelijk ging de reis langs de overblijfselen van de Medammerweide en Terhagen naar het Bunderbos/Materbos met zijn bronnen. De 'Medammerwei(de)' is het voormalige zwembadterrein tussen de Kaakstraat en Terhagen. Momenteel is het gehele terrein geruimd en een onderdeel van het kasteelpark. Als men nu het gebied bekijkt, dan kan men zich niet voorstellen dat hier ooit een van de drukst bezochte zwembadcomplexen van Limburg heeft gelegen.

De 'Medammerwei' is oorspronkelijk kasteelbezit geweest en komt in de archieven voor als de 'Slackenweyde' of 'des Heren Slackenweyde'. De naam komt van 'de Slak(en)', het dal van de Slakbeek welke gedeeltelijk door de weide loopt. De naam 'Medammerweide' dateert uit de 19e eeuw. Toen woonde een rijke weduwe Elisabeth van Hees Willems op de grote hoeve wat nu het appartementencomplex in de Dorpstraat is. Een deftige, rijke mevrouw noemde men vroeger een 'madam'. Zo ook Elisabeth. Deze 'madam' pachtte

de weide van het kasteel en wandelde vaak door 'haar' weide. Vandaar dat de Aelsenaeren de weide 'Madam heur wei' gingen noemen wat verbasterde tot 'Medammerweide'.

Anthe las wat over Zuid-Limburg. Het was net de Randstad in het klein: ze hadden de hoofdstad Maastricht als financieel centrum, wat overeen kwam met Amsterdam. De bedrijven, zoals Sabic, DSM, Nedcar en verschillende toeleveringsbedrijven zaten in de omgeving van Sittard-Geleen, wat overeen kwam met Rotterdam en de ambtenaren van het ABP en CBS en het hoofdkantoor van DSM zaten in Heerlen, wat overeen kwam met Den Haag, terwijl het Heuvelland het Groene Hart was.

De spoorlijn leunde tegen de plateaurand aan. Overal waren er populieren met mistletoe, maretak of vogellijm erin. Ze kwamen in de 'bocht van Geulle' waar je achter een rij van dezelfde populieren aan de andere kant van de Maas Herbricht en Uikhoven (België) kon zien liggen. Zo kort lagen de grenzen hier bij elkaar. Na een tijdje kwam hij langs de buitenverblijven van de chique van Maastricht, zoals kasteel Vaeshartelt, Villa Kruisdonk en kasteel Meerssenhoven met allemaal zuilen aan de ingang

van de oprijlaan. Uiteindelijk arriveerde hij in Maastricht, Mosa tegels. Gekenmerkt door witgekalkte bastenen bedrijfsgebouwen uit het begin van de 20<sup>e</sup> eeuw. Tevens was hier de werkplaats van de NS. Dit was het eindpunt. Pas in 1913 werd het huidige stenen station gebouwd, naar een ontwerp van George Willem van Heukelom. De stationshal bevat een bank ten bate van (onder andere) de internationale reiziger. Daarnaast zijn er enkele winkels, zoals een boekhandel, een muziekwinkel en een supermarkt. De *Brasserie* (stationsrestaurant) biedt de reiziger de mogelijkheid een warme maaltijd te nemen. Het station was opmerkelijk door zijn boogconstructies en intieme sfeer. Hardstenen pilaren afgewisseld met baksteen. De voorkant bevatte een klok en verschillende wapens aan weerszijden: het waren vermoedelijk de wapens van de provinciën. Gebouwd tussen 1914 en 1915 in neorenaissancestijl. De gebrandschilderde ramen zijn uit 1949 van de hand van Charles Eyck. Twee heraldische leeuwen met schilden in graniet bewaken op de luifel voor de entree het gebouw. Zij werd opgewacht door Marnix en liepen de Wijkerbrugstraat in met overal Neoclassicistische gebouwen waarvan het Amrâth Grand Hotel de l'Empereur, opgetrokken uit gele baksteen en met

torentje, een Jugendstil Rijksmonument uit de toon viel.

3.

Ze heette Anthe van hare welkom in het Zuid-Limburgse.

‘Long time, no see’, begon Anthe.

‘We gaan wat eten op het terras van ‘De Zwarte Ruiter’ op de Markt in Gulpen’, zei Xanthe.

Herberg De Zwarte Ruiter dankt haar naam aan ‘de Rutten’s Bierbrouwerij de Zwarte Ruiter N.V.’, een brouwerij die succesvol was met de produktie van het bekende Maastrichts Oud en Jong. Vanaf 1991 wordt weer het traditionele Mestreechs Aajt gebrouwen. Aangrenzend kan men in Herberg De Zwarte Ruiter genieten van dit overheerlijke ‘oude bier’ en het Gulpener Pilsener, Bokbier, X-Pert, Dort en Oud Bruin en het sinds kort zo succesvol geïntroduceerde Sjoes. Al deze speciaal bieren zitten op fust. De accommodatie leent zich uitstekend voor uitingen van schilderkunst, beeldende kunst, dialectiek, kleinkunst, vergaderingen, conferenties, e.d. Aan de linker zijde van de Markt ligt deze herberg. In de 19<sup>e</sup> eeuw was dit ‘De Koetscherie’, de pleisterplaats voor de postkoets halverwege de weg Maastricht – Aken.

‘Dus jij bent een Priesteres die gespecialiseerd is in bronnen’, zei Anthe voorzichtig.

‘Daar heb ik me helemaal op toegelegd’, antwoordde Xanthe.

‘Op broncultussen en bronheiligdommen.’

‘Ik kan je wel een inleiding geven.’

‘Graag’, zei Anthe, ‘want ik weet niets van bronnen.’

‘Luister’, zei Xanthe.

‘De belangrijkste bronnen in Zuid-Limburg en het aangrenzende Land van Herve zijn’:

‘De Zonput is een bron aan de zuidwestkant van Stein in de gemeente Stein in de Nederlandse provincie Limburg. De put ligt aan de voet van het plateau langs een beek en was een van de vele bronnen die de beek voedde. Op de plateaurand bovenaan de helling ligt de Kapelbergweg en de Onze-Lieve-Vrouwekapel.

De Zonput was de laagst gelegen bron die de beek voedde. De beek voedde op haar beurt de gracht van Kasteel Stein, de graanmolen en de beek de Ur die in Urmond in de Maas uitmondt. Ook gebruikte men de beek als drinkwatervoorziening in het kasteel.

In 1615 werd de put genoemd als Sonnenputz De Putbeek.

Op 3 januari 1921 werd Kasteel Stein door de paters gekocht van kasteelheer van Luik. De paters betrokken meteen hun drinkwater uit de bronnen aan de Kapelberg. Rond de bronnen bouwde men een gebouwtje en men legde een buis aan. In de nacht werd door buurtbewoners het gebouwtje gesloopt omdat ze vreesden dat hun wasgelegenheid verloren zou gaan. Nadat de veldwachter uitlegde dat er genoeg water zou zijn was iedereen tevreden. Men pompte het water met een dieselmotortje in een grote bak bovenin het kasteel.

In 1936 werd de bron wispelturig in de watervoorziening en komt er steeds minder water uit de bron.

In 1943 viel de Zonput droog. Na de sluiting van de mijnen begon de put weer op bescheiden schaal water te geven. De kasteelbewoners schakelden onmiddellijk over op het waterleidingnet en de gracht rond het kasteel werd toen gevoed door het kanaal. De gracht liep over in de Rietbeek die de Ur voedde.

In 1980 ontdekte men dat de bron weer wat water gaf. Een foto van de Zonput uit 1923 diende als voorbeeld voor de herstelwerkzaamheden.'

‘Het Juddepötje: Het begon allemaal in Sittard. In de Paardestraat maakte Gied van Rooy al in 1909 limonade. Zijn broer Pierre kocht drie jaar later de machine van Gied, en ging met paard en wagen naar Limbricht.

Achter het huis aan de Beekstraat in Limbricht, waar de limonadeproductie werd voortgezet, borrelde een bron. Velen schreven het helder water geneeskrachtige werking toe. ‘t Juddepötje, zo heette de bron, lag vlak bij een watermolen. De naam Molenbron werd geboren.

Het helend bronwater, aangevuld met koolzuur, vruchtenextract en mineralen, werd omgetoverd in prikkelende gazeuse.

Op de etiketten stond aanvankelijk ‘Springende Bron Limbricht. Chemisch onderzocht Koolzuurhoudend Tafelwater P. van Rooy’. In 1928 werd dat veranderd tot ‘Limonade Gazeuse. Met bronwater vervaardigd. De Molenbron Limbricht’.

‘De St. Servaasbron: Imposant is ze zeker niet, maar wel idyllisch gelegen in het dal van de Jeker tussen de Sint Pietersberg en de Louwberg ter hoogte van de Apostelhoeve. Volgens de door Henric van Veldeke geschreven Sint Servaeslegende zou minstens twee maal op voorspraak van de heilige een bron zijn ontstaan.

In ieder geval blijkt uit archieven aan het eind van de 16<sup>e</sup> eeuw dat deze 'bron van Neekum' al eeuwenlang water heeft gegeven. Men kende er geneeskrachtige eigenschappen aan toe en trokken erheen om er genezing voor hun kwalen te vinden, tot aan de 20ste eeuw.

Toen Sint Servatius in 359 uit de kerkvergadering van Rimini terugkeerde, besloot hij enige dagen te blijven in de nabijheid van Luik. Hij bouwde er inderhaast een eenvoudige bidkapel. Op de plaats, waar hij zijn pelgrimsstaf in den grond plantte, borrelde een fontein op. De bidkapel werd later één van de Luikse parochiekerken, de Saint Servais. De heilige Servatius te Worms zinde en dorst lijdend, deed, door met zijn pelgrimsstaf een kruisteken te maken op den grond, aldaar een bron ontspringen. Toen hij uit het verstokte Tongeren werd verjaagd en naar Maastricht vluchtte, was het zo warm, dat de Jeker was uitgedroogd en de heilige voor zich en zijn kleine groep volgelingen geen water vond. Ook toen sloeg hij met zijn staf op den grond en ontstond er de bron, die nu nog onder Canne bestaat en naar dit wonder nog de Sint Servatiusbron heet. Opmerkelijk is het dat ook te Nunhem, waar de heilige Servatius bij zijn rondreizen geweest kan zijn, de godsvrucht althans tot den heiligen sedert onheuglijke tijden zeer levendig is, zich een Sint Servatius kapelletje